

درآمدی بر جایگاه توسعه صنعت شیلات در اقتصاد بدون نفت

دکتر علی نسیمی

چکیده

یکی از راهکارهایی که می‌تواند در جهت توسعه اقتصاد بدون نفت در کشور نقش اساسی داشته باشد، ارتقای کمی و کیفی محصولات کشاورزی و زیر بخشهای آن است. در شرایط کنونی که اقتصاد متکی به نفت کشور به دلیل نوسانات شدید قیمتهای جهانی با بحران روبه‌روست، بخش کشاورزی و زیر بخشهای آن مانند شیلات می‌تواند در جهت رسیدن به هدفهای نظام جمهوری اسلامی مانند خودکفایی و اشتغال اقتصادی، امنیت غذایی، توسعه صادرات غیرنفتی و اشتغالزایی جایگاه ویژه‌ای داشته باشد. علاوه بر آن می‌توان بین مصرف محصولات غذایی و کشاورزی به لحاظ اقتصاد کشاورزی، جایگزینی بوجود آورد. یکی از زیر بخشهای کشاورزی که می‌تواند در اقتصاد کشور مؤثر باشد، توسعه صنعت شیلات است. از آنجایی که صنعت شیلات در ایران با موانع زیادی روبه‌روست، شناخت موانع و رفع آن برای توسعه باید در اولویت برنامه‌های توسعه این صنعت قرار گیرد. این موانع را

می توان به شرح زیر برشمرد:

۱. پایین بودن بهره‌وری بهینه از منابع آبی
  ۲. کمبود ایستگاههای تحقیقاتی و آموزشی
  ۳. کمبود نقدینگی ماهیگیران برای بازسازی و نوسازی تجهیزات ماهیگیری
  ۴. خطر وجود آلودگی آبهای مرزی و داخلی و نبود قوانین معتبر برای حفظ محیط زیست این آبها.
  ۵. کمبود زیرساختهای صنعت شیلات مانند سردخانه، کارخانه کنسروسازی و ...
- بنابراین با توجه به مشکلات موجود سعی می‌شود راهکارهای مهمی در جهت توسعه صنعت شیلات در این مقاله ارائه شود.

مقدمه

یکی از منابع خدادادی که می‌تواند در راستای امنیت غذایی جامعه و توسعه صادرات غیرنفتی کشور جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص دهد، منابع آبی است که بهره‌برداری از این منابع به وسیله صنعت صیادی صورت می‌گیرد. اکنون که کشور با کمبود درآمد ارزی و کاهش قیمت جهانی نفت روبه‌روست، توسعه این صنعت می‌تواند اقتصاد کشور را در کنار اقتصاد دیگر زیربخشهای کشاورزی، صنعتی و خدماتی از اقتصاد تک محصولی نفت خارج کرده و موجب پیشبرد هدفهای کلان اقتصاد شود، مانند کسب درآمد ارز به وسیله صادرات، اشتغالزایی، توسعه مناطق محروم سواحل مرزی بخصوص در جنوب کشور و از همه مهمتر تأمین پروتئین حیوانی جیره غذایی جامعه و جلوگیری از خروج ارز از محل درآمد نفت برای واردات گوشت قرمز یا سفید (مرغ).

گوشت ماهی در کنار گوشت مرغ و گوشت قرمز از تأمین‌کننده‌های مواد پروتئین حیوانی مورد نیاز انسان است صنعت صیادی (صید ماهی و صنایع تبدیلی) از دهه ۱۹۵۰ میلادی در جهان رشد چشمگیری داشته است، به نحوی که میزان صید ماهی از این دهه تا اوایل دهه ۱۹۹۰ از ۲۱ میلیون تن به بیش از ۹۵/۵ میلیون تن رسید که رشدی بیش از ۳۵۰ درصد در ۴۰ سال

درآمدی بر جایگاه ...

اخیر داشته است با افزایش بهره‌برداران از دریا و منابع آزاد و بدون کنترل از اوایل دهه ۱۹۹۰ میزان صید کم شد. [۱]

هم اکنون مصرف سرانه ماهی در جهان به طور متوسط حدود ۱۳ کیلوگرم در سال است، لیکن همین ۱۳ کیلوگرم نیز به مانند بسیاری از کالاها به علت نبود امکانات طبیعی، جغرافیایی، تکنولوژی صید و عادات غذایی به طور عادلانه در جهان تقسیم نشده است.

برای نمونه مصرف سرانه ماهی در کشورهای توسعه یافته با توجه به امکانات صید، تکنولوژی آن، زیرساختهای صیادی و صنایع تبدیلی و عادات غذایی بالغ بر ۲۴ کیلوگرم در سال است در حالی که میزان صید در این کشورها در دهه ۱۹۸۰ میلادی به طور متوسط حدود ۴۵ میلیون تن بوده است. لیکن در کشورهای در حال توسعه گرچه میزان صید در دهه ۱۹۸۰ میلادی به طور متوسط حدود ۵۲ میلیون تن بوده ولی مصرف سرانه ماهی در این کشورها کمتر از ۸ کیلوگرم بوده است. [۲] البته یکی از عوامل صادرات محصولات غذایی به کشورهای توسعه یافته برای نفوذ به بازار آفریقا در جهان و کسب ارز خارجی است. در ایران مصرف سرانه ماهی حدود ۵ کیلوگرم در سال است که در مقایسه با مصرف سرانه متوسط ماهی در جهان (۱۳ کیلوگرم) بسیار ناچیز است، که البته اصلاح الگوی تغذیه در کشور و افزایش مصرف سهم ماهی در جیره غذایی جامعه بسیار ضروری است. افزایش روزافزون جمعیت در جهان، تأمین بخش مهمی از پروتئین، اشتغال و درآمد سبب شده صنعت صیادی نقش مهمی در اقتصاد کشورها داشته باشد و به عنوان یک آلترناتیو در جهت جایگزینی واردات مواد پروتئینی مورد توجه دولتها قرار گیرد.

سازمان خواربار و کشاورزی سازمان ملل متحد (FAO) پیشبینی کرد در سال ۲۰۰۰ میلادی مصرف سرانه ماهی در جهان ۴ کیلوگرم در سال افزایش خواهد یافت و ممکن است به ۱۷ کیلوگرم برسد که در این میان مصرف سرانه ماهی در کشورهای توسعه یافته حدود ۲ کیلوگرم و کشورهای در حال توسعه حدود ۴ کیلوگرم رشد کرده و به ۲۶ کیلوگرم و ۱۲ کیلوگرم در سال خواهد رسید. در حال حاضر تنها حدود ۲ درصد از مصرف کالری جهان از طریق صید آفریقا به دست می‌آید و نقش ماهی و دیگر آفریقا دریایی در تأمین پروتئین مصرفی انسان

معدل ۶/۵ درصد است. [۳]

در ایران، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی صنعت صیادی در آبهای ساحلی و داخلی از جهت امکان رشد و فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی و تأمین قسمتی از پروتئین در کشور مورد توجه قرار گرفت. فعالیتهای صیادی که تا قبل از انقلاب تنها برای سودآوری مورد نظر بود بعد از انقلاب از جهت ابعاد (حفاظت از آبهای کشور، اشتغالزایی، ارتقای سطح زندگی و درآمد مایهگیران) این بخش با اهمیت تلقی شد، به نحوی که در تاریخ ۱۳۷۳/۸/۸ مجلس محترم شورای اسلامی طرحی از جهت حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی تصویب کرد. طبق این طرح که از ماده ۱۷ و ۲ تبصره تشکیل شده بود، وظایف و تکالیف و اختیارات دستگاه متصدی امر در توسعه و بهره‌برداری آبریزان به شرکت سهامی شیلات ایران واگذار شد.

در برنامه‌های پنجساله اول و دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توسعه صنعت ماهیگیری از نظر هدفهای کمی و کیفی مورد توجه واقع شد و بر توسعه صید از دریاها و شمال، جنوب و نیز آبهای داخلی کشور از جهت ارتقای سطح تغذیه مردم در تمام نقاط کشور، ایجاد فرصتهای شغلی، جایگزین ماهی در مقابل واردات گوشت قرمز و کسب درآمد از رونق صادرات محصولات دریایی (خاویار و میگو) تأکید شد.

در این مقاله ضمن بررسی وضعیت بهره‌برداری از آبریزان و با توجه به مشکلات و نارساییهایی که در آبهای ساحلی و داخلی وجود دارد، سعی می‌شود پیشنهادهایی برای توسعه این بخش ارائه شود.

۲. نقش ماهی در تأمین پروتئین غذایی انسان

اگرچه گوشت آبریزان سرشار از مواد معدنی و نیز ویتامینهای لازم برای تأمین نیازهای انسان است، لیکن متوسط مصرف سرانه ماهی در جهان بیش از ۱۳ کیلوگرم در دهه ۱۹۸۰ میلادی نبوده است. در ایران نقش ماهی در تأمین مواد غذایی بسیار کمتر از حد متوسط جهانی است به طوری که مصرف سرانه سالانه ماهی آن در دهه ۱۹۹۰ میلادی به طور متوسط حدود ۵ کیلوگرم بوده است. در صورتی که کشور ایران دارای بیش از ۲۷۰۰ کیلومتر ساحل است و به

درآمدی بر جایگاه...

علاوه در داخل کشور نیز دریاچه‌ها و رودخانه‌های بزرگ و کوچکی وجود دارد که می‌تواند منابع آبیزی بیشتری را برای مصرف داخل یا صادرات مورد بهره‌برداری قرار داد.

با نگاهی به متوسط مصرف روزانه پروتئین و علاقه و نقش مردم ایران به ماهی در مصرف غذایی، به اهمیت آن می‌توان پی برد. متوسط مصرف روزانه پروتئین مردم ایران در سال ۱۳۷۳ حدود ۸۰ گرم بوده است که بیش از ۵۹ گرم یا معادل ۷۴ درصد آن از طریق پروتئین گیاهی و ۲۱ گرم یا ۳۶ درصد باقیمانده از پروتئین حیوانی تأمین می‌شد (۱۲ گرم گوشت قرمز و ۹ گرم گوشت سفید) که در این میان نقش ماهی و دیگر آبزیان کمتر از ۱ گرم بوده است. [۴]

در حال حاضر طبق آمارهای شیلات با تولید انواع فراورده‌های شیلاتی در مجموع ۳۳۵ هزار تن پروتئین حیوانی خالص تولید می‌شود که با عنایت به جمعیت موجود کشور به طور سرانه به هر نفر ۱۶ گرم خواهد رسید و با توجه به این که حدود ۳ گرم فراورده‌های پروتئینی از خارج وارد می‌شود جمع پروتئین حیوانی در دسترس برای هر نفر ایرانی معادل ۱۹ گرم است. که ۶ گرم از حد متعارف مورد نیاز انسان کمتر است.

در ضمن از این ۱۹ گرم ۱۲ گرم از گوشت قرمز و مابقی از گوشت سفید تشکیل می‌شود. [۵] در مورد مصرف سرانه ماهی در ایران باید توجه داشت که به علت تنوع و فرهنگ غذایی در داخل کشور مصرف ماهی به طور یکسان تقسیم نشده است. به طوری که ساکنان استانهای شمالی و جنوبی به لحاظ نزدیکی به دریا بیشتر از دیگر استانها از ماهی استفاده می‌کنند.

جدول شماره ۱. مصرف سرانه ماهی به تفکیک شهر و روستا در سالهای ۱۳۵۶،

۱۳۶۸، ۱۳۶۷، ۱۳۶۱

مصرف سرانه ماهی (کیلوگرم در سال)		سال
روستای	شهری	
۱/۵۱	۱/۸۵	۱۳۵۶
۰/۱۰	۱/۰۷	۱۳۶۱
۲/۱۳	۳/۸۲	۱۳۶۷
۱/۷۸	۴/۳۴	۱۳۶۸

مأخذ: معاونت طرح و برنامه شیلات ایران، ۱۳۷۱.

داده‌های این جدول نشان می‌دهد که مصرف سرانه ماهی در شهرها به علت وجود بازار و حمل و نقل و ... بیش از مصرف در روستاهاست.

۳. شرکت سهامی شیلات ایران

شرکت سهامی شیلات ایران به عنوان تنها متولی آبهای دریایی و رودخانه‌ای کشور به طور عمده وظیفه حفظ ذخایر آبزی و بهره‌برداری مناسب از این مواهب الهی را دارد. بهره‌برداری مناسب از ذخایر آبی کشور به عنوان منبعی تجدید شونده باید برای نسل آینده باقی بماند.

باید توجه داشت که به عهده گرفتن چنین نقشی نیاز به مطالعاتی در زمینه‌های گوناگون و نظارت و کنترل دارد. این شرکت برنامه مطالعاتی خود را توسط سازمان تحقیقات و آموزش شیلات انجام می‌دهد. این فعالیتها و تحقیقات در زمینه ارزیابی ذخایر، بیولوژی، آبشناسی، شیوه‌های اختصاصی صید، عمل‌آوری و پرورش آبزیان است که با این اطلاعات می‌تواند مدیریت ذخایر آبی در کشور را به نحو مطلوب اعمال کند.

جایگاه و نقش شرکت سهامی شیلات تا قبل از انقلاب به علت وضعیت جغرافیایی و سیاسی و اقتصادی بسیار متفاوت بوده است. در آن زمان مسئولیت نظارت، برنامه‌ریزی صید و بهره‌برداری از آبهای جنوبی و شمالی کشور به عهده دو شرکت سهامی شیلات جنوب و شمال بود. شرکت سهامی شیلات جنوب در سال ۱۳۴۰ تأسیس شد و بعد زیر مجموعه وزارت جنگ سابق شد و در پی آن به وزارت کشاورزی و عمران روستایی منظم گردید که، وظیفه نظارت و برنامه‌ریزی صید و بهره‌برداری از آبزیان خلیج فارس و دریای عمان را به عهده داشت.

این شرکت هم ساله به وسیله ناوگان خود اقدام به صید ماهی و میگو می‌کرد از طرفی مسئول خرید صید صیادان محلی و صیادان طرف قرارداد خود هم بود. شرکت سهامی شیلات جنوب تا قبل از ادغام دارای سردخانه‌های متعدد بود و در امر کنسروسازی و تهیه آرد ماهی نیز فعالیت داشت.

فعالیت‌های صیادی در آبهای شمال نیز در انحصار شیلات شمال یا شیلات ایران بود. در سال

درآمدی بر جایگاه ...

۱۳۰۶ شرکت مختلط ماهی ایران و روس برای مدت ۲۵ سال تأسیس شد. در بهمن ماه سال ۱۳۳۱ شیلات، ملی اعلام و به شیلات ایران نامگذاری شد. شیلات شمال در واقع اولین شیلات رسمی کشور بود و به همین دلیل این نام به آن داده شد.

به طور اصولی تنها هدف رژیم گذشته از تأسیس این دو شرکت که در زمینه بهره‌برداری از آبهای شمال و جنوب فعالیت داشت، سودآوری بود و هیچ‌گونه توجهی به اوضاع اقتصادی و اجتماعی مردم به خصوص در بخش جنوب نمی‌شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی این دو شرکت که تنها نمایندگان دولت در زمینه صید ماهی بودند با یکدیگر ادغام و (شرکت سهامی شیلات ایران) را به عنوان تنها متولی در امر بهره‌برداری از آبزیان (دریاچه‌ها و آبهای داخلی) به وجود آوردند و بدین ترتیب کلیه امور سیاستگذاری در بهره‌برداری از آبزیان در کشور به این شرکت واگذار شد که اکنون زیر مجموعه وزارت جهادسازندگی است.

۱.۳. بررسی ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری در بخش صیادی

سهم ارزش افزوده ماهیگیری در ارزش افزوده بخش کشاورزی بسیار ناچیز بوده است؛ به طوری که سهم آن از ۴۴٪ درصد در سال ۱۳۵۴ به ۲۲٪ درصد در سال ۱۳۶۹ کاهش یافته است. اگرچه در این سالها قیمت‌ها سیر صعودی داشته و ارزش تولیدات نیز افزایش یافته ولی به علت افزایش میزان هزینه‌های واسطه‌ای که بیشتر از ارزش تولیدات بوده، خود سبب کاهش ارزش افزوده این فعالیتها در بخش کشاورزی شده است. [۶]

البته ارزش افزوده این زیربخش کشاورزی همیشه نوسان داشته که از عوامل مؤثر آن می‌توان عوامل طبیعی، فعالیت صیادی، عوامل بومی، نوسانات درآمد ارزی کشور و واردات تجهیزات صیادی را ذکر کرد.

به طور نمونه با افزایش قیمت ارز در سال ۱۳۶۷ هزینه‌های واسطه‌ای فعالیت ماهیگیری از ۲۰ درصد ارزش تولید در سال ۱۳۶۶ به ۴۳ درصد ارزش تولید در سال ۱۳۶۷ رسیده و این رقم در سال ۱۳۶۸ به ۴۴/۹ درصد تغییر کرده است. سهم فعالیت ماهیگیری در ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۶۴ حدود ۳۱ درصد بوده که این رقم در سال ۱۳۶۶ به ۱۴ درصد و

در سال ۱۳۶۹ به ۱۵ درصد رسید. [۷]

در بخش شیلات در ۴ سال اول برنامه (۱۳۶۸ - ۱۳۷۱) در جمع ۳۷۱/۹ میلیارد ریال سرمایه گذاری عمرانی شده که ۹۹/۹ درصد سرمایه گذاری پیشبینی شده به قیمت‌های جاری برنامه اول بوده است، در حالی که درصد تحقق هدفهای کمی ۴ ساله برنامه ۸۷/۸ درصد بوده است. در ضمن میزان سرمایه گذاری عمرانی زیربخش شیلات ۵۹ درصد در بخش آبهای جنوب و ۲۷ درصد در آبهای داخلی و ۱۴ درصد در آبهای شمال انجام گرفته است.

در ضمن سرمایه گذاری شیلات به صورت ۵۱/۶ درصد از بودجه عمومی دولت، ۱۰۴/۵ درصد از محل منابع داخلی شیلات و ۵۱ درصد از سیستم بانکی و ۳۶۸ درصد از محل سایر منابع تأمین شده است. [۸]

در مجموع، سرمایه گذاریهای دولت در امر توسعه شیلات تنها منحصر به توسعه بهره‌برداری از ذخایر شیلاتی نیست. بلکه ایجاد زمین‌های اشتغال، افزایش درآمد ماهیگیران و ارتقای سطح زندگی آنها مورد توجه دولت است که سعی بر اجرای طرحها و پروژه‌هایی در جهت هدفهای بالا در مناطق جنوب و شمال کشور دارد.

۲.۳. عملکرد شیلات در برنامه پنجساله اول و دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور
فعالیت بخش شیلات در چارچوب هدفهای برنامه اول و دوم توسعه، فراهم کردن زمینه‌های لازم جهت تحقق هدفهای برنامه بوده است که این زیربخش کشاورزی در این راستا توفیق نسبی داشته است. از آن جایی که پروتئین حیوانی از اجزای مهم غذایی مورد نیاز افراد جامعه و حصول به خودکفایی در این زمینه مورد نظر دولت بوده، گسترش کلیه امکانات کشور در جهت افزایش تولید آبریان به عنوان منشأ مهم مواد پروتئینی و اختصاص سهم بیشتری از آن در جیره غذایی مردم از هدفهای عمده شیلات در برنامه پنجساله اول و سالهای اول برنامه دوم بوده است. به نحوی که هدفهای کلی شیلات در برنامه پنجساله اول عبارت بود از:

- بهبود روشهای موجود و افزایش راندمان و بهره‌برداری از امکانات موجود؛

- ایجاد فرصتهای جدید در افزایش تولید؛

درآمدی بر جایگاه ...

در راستای برنامه‌های توسعه، سیاست اجرایی شرکت سهامی شیلات ایران به منظور حفظ ذخایر زیستگاه‌های طبیعی ماهی و جلوگیری از صید ناخواسته ماهیهای نابالغ، سیاست حذف و کنترل صید با کشتی ترالر (با توجه به آثار تخریبی صید ترالر) در برنامه دوم ادامه یافت که می‌توان امیدوار بود که در سالهای آینده امکان صید بیشتری با توجه به چنین سیاستهای بازسازی و احیای ذخایر دریا‌های ایران فراهم شود. همچنین مقابله با صید دامگستر برای صید ماهیان استخوانی دریای خزر نیز یکی از سیاستهای حفظ ذخایر ماهی این دریا محسوب می‌شود. به طور اصولی عملکرد شیلات را با توجه به تفکیک آبهای مرزی و داخلی در برنامه اول می‌باید به سه بخش تقسیم کرد.

۱.۲.۳ عملکرد شیلات در آبهای جنوبی

در برنامه پنجساله اول، میزان صید پنج سال ۱۳۶۸ - ۱۳۷۲ در آبهای جنوب حدود ۱۶۹۰ هزار تن پیشبینی شد. بر طبق آمارهای موجود، عملکرد شیلات برابر ۱۲۶۶ هزار تن بوده است. بنابراین حدود ۷۵ درصد از هدفهای تعیین شده تحقق یافته است. میزان صید ماهی در آبهای جنوب، براساس پیشبینی برنامه پنجساله اول صید با متوسط رشد سالانه ۳/۲۰ درصد باید به ۳۹۹ هزار تن در سال ۱۳۷۱ بالغ می‌شد. لیکن رقم صید در سال ۱۳۷۱ حدود ۲۶۴ هزار تن بود. عملکرد سال ۱۳۶۸ و ۱۳۶۹ به ترتیب ۱۸ و ۷ درصد از برنامه پیش بوده است. ولی عملکرد صید در سالهای ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ به ترتیب ۱۹ و ۳۴ درصد کمتر از پیشبینی برنامه بود. در سال اول برنامه دوم توسعه سال ۱۳۷۴ میزان صید از آبهای جنوبی کشور حدود ۲۶۵ هزار تن بود که نسبت به سال ۱۳۷۳ حدود ۸/۱۲ درصد رشد داشت ولی نسبت به هدف برنامه (۲۷۱ هزار تن) حدود ۲/۲ درصد کاهش داشته است.

۲.۲.۳ عملکرد شیلات در آبهای شمال

جمع صید پنجساله برنامه ۱۹۴/۵ هزار تن پیشبینی شد، در حالی که عملکرد حدود ۱۷۴/۱ هزار تن است که در کل طی برنامه حدود ۸۷/۹ درصد هدفهای برنامه تحقق یافته است.

علت کاهش صید در آبهای شمالی وجود ذخایر بیش از حد ماهی کیلکا است که به علت کمبود تکنولوژی و تقاضای مصرف در جامعه کمتر صید می شود.

همچنین روند نزولی صید ماهیهای خاویاری و به دست آوردن خاویار که پیشتر ناشی از صید بی رویه این ماهی توسط صیادان در کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر بود در ادامه سالهای آخر برنامه اول توسعه، در سال اول برنامه دوم توسعه (سال ۱۳۷۴) نیز ادامه یافت و در نتیجه در این سال ۱۵۰۰ تن انواع ماهیهای خاویاری صید شد که نسبت به سال ۱۳۷۳ کاهشی حدود ۱۱/۸ درصد داشت. به همین لحاظ به دست آوردن خاویار نیز کاهش یافته و به ۱۵۱ تن در سال ذکر شده رسید.

صید ماهی استخوانی نسبت به سال ۱۳۷۳ حدود ۱۶/۵ درصد کاهش یافت و از ۶۸ هزار تن در سال ۱۳۷۳ به ۵۶/۸ هزار تن در سال ۱۳۷۴ رسید.

صید ماهی کیلکا هم با روند کاهشی نسبت به سال ۱۳۷۳ روبه رو بود و از ۵۱ هزار تن به حدود ۴۱ هزار تن رسید. در جمع در سال ۱۳۷۴ از میزان صید در دریای شمال حدود ۱۶/۴ درصد نسبت به سال قبل کاسته شد و کل صید به ۵۸/۳ هزار تن رسید که نسبت به هدف برنامه در این سال (۶۶ هزار تن) ۱۱/۷ درصد کاهش داشت.

۳.۲.۳. عملکرد شیلات در آبهای داخلی

در برنامه پنجساله اول این بخش، میزان صید و پرورش حدود ۳۴۶ هزار تن در پنج سال ۱۳۶۸ - ۱۳۷۲ تعیین شد که عملکرد برابر ۲۴۳/۱ هزار تن بود، یعنی ۷۰/۲ درصد از هدفهای برنامه تحقق یافت.

در کل، علت نوسان تحقق عملکرد هدفهای برنامه پنجساله اول شیلات در آبهای داخلی را می توان در کمبود سرمایه گذاری، کاهش پرورش و رهاسازی بچه ماهیان و بویژه بچه ماهی قزل آلا و کپور دانست.

کل برداشت ماهی از آبهای داخلی کشور در سال اول برنامه دوم توسعه (سال ۱۳۷۴) حدود ۵۹ هزار تن بود که نسبت به سال ۱۳۷۳ به میزان ۳۰/۲ درصد افزایش داشت که از هدف

برنامه (۴۵ هزار تن) بیشتر بوده است.

در مجموع صید ماهی از آبهای جنوبی، شمالی و داخلی در سال اول برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور (سال ۱۳۷۴) بالغ بر ۳۸۲/۳ هزار تن بوده که فراتر از هدف برنامه و حدود ۹/۲ درصد بیشتر از سال ۱۳۷۳ بوده است.

لازم به ذکر است که طبق هدفهای کمی، به دست آوردن ماهی از آبهای شمالی، جنوبی و داخلی طی برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رشد متوسط سالانه حدود ۱۰ درصد باید از ۳۷۰ هزار تن در سال ۱۳۷۳ به ۴۷۴ هزار تن در سال ۱۳۷۸ برسد.

۴. وضعیت صید و صیادی در ایران

همان طور که ذکر شد صید و صیادی و بهره‌برداری از ذخایر آبزیان در کشور در ۳ منطقه مختلف انجام می‌گیرد که عبارت است از:

۱. آبهای جنوبی (خلیج فارس و دریای عمان).

۲. آبهای شمالی (دریای مازندران).

۳. آبهای داخلی.

وجود حدود ۲۷۰۰ کیلومتر ساحل خلیج فارس، دریای عمان و دریای مازندران و نیز رودخانه‌ها و دریاچه‌ها در داخل کشور امکان فعالیت اقتصادی قابل توجهی را در کشور فراهم می‌سازد، بنابراین ضروری است وضعیت صید و صیادی در این سه منطقه به طور جدا از هم بررسی شود.

۱.۴. وضعیت صید و صیادی در آبهای جنوبی

۱.۱.۴. وضعیت جغرافیایی

طول سواحل جنوبی (خلیج فارس و دریای عمان) بیش از حدود ۱۸۰۰ کیلومتر است که از خلیج گواتر در شرق کشور تا اروندکنار در دهانه اروند رود در غرب سواحل شمال خلیج فارس ادامه دارد.

تعداد ۲۶ جزیره بزرگ و کوچک در خلیج فارس و تنگه هرمز تحت قلمرو و حاکمیت جمهوری اسلامی ایران است.

تعداد ۲۲ خلیج و خور مهم در بخش جنوبی سواحل جمهوری اسلامی زیستگاههای مهمی را برای انواع گونه‌های آبزیان تشکیل می‌دهد که مهمترین خلیجهای آن خلیج گواتر، چاه‌بهار، پزم در شرق و خلیج بحرکان در قسمت میانی و خور موسی، میناب، از مهمترین خورهای منطقه است.

رودهایی که از فلات ایران به خلیج فارس و دریای عمان می‌ریزد. شامل ۲۲ رودخانه است که از مهمترین آنها می‌توان بهمنشیر و جراحی را نام برد.

در کل، طول آبهای جنوبی کشور بالغ بر ۲۵۳۰ کیلومتر است.

فعالیت‌های ماهیگیری در جنوب کشور در کنار فعالیت‌های صنعتی مانند نفت، گاز و صنایع سنگین و نیز تجارت و کشاورزی جزو محورهای مهم توسعه منطقه‌ای مطرح است.

۲.۱.۴. میزان ذخایر ماهی

بیشترین ذخایر آبزیان کشور در آبهای جنوبی ایران است، در مورد میزان ذخایر آبهای خلیج فارس و دریای عمان بر طبق بررسیهای F.A.O. (سازمان خواربار و کشاورزی جهانی) در سال ۱۹۸۱، در خلیج فارس حدود ۳۰۰ تا ۳۶۰ هزار تن و ذخایر قابل بهره‌برداری در دریای عمان بین ۴۰۰ تا ۶۰۰ هزار تن است که در این بین سهم ایران در استفاده از این میزان ذخایر سالانه بالغ بر ۴۰۰ هزار تن می‌شود.

بر طبق آخرین مطالعات انجام شده توسط سازمان تحقیقات و آموزش شیلات ایران ذخایر آبزیان خلیج فارس و دریای عمان ۹۱۷۰ هزار تن است که میزان ۱۴۶۰ هزار تن آن قابل برداشت است. میزان صید از آبهای دریای عمان و خلیج فارس در سال ۱۳۷۰ به ۲۶۰ هزار تن رسید در حالی که این رقم در سال ۱۳۵۷ تنها ۳۰ هزار تن بوده است. [۹]

جدول شماره ۲، ذخایر آبزیان خلیج فارس و دریای عمان را نشان می‌دهد:

جدول ۲. ذخایر آبزیان خلیج فارس و دریای عمان (هزار تن)

میزان قابل برداشت	وزن توده زنده	گروه آبزیان
۱۰۰	۳۱۰	کفزیان خوراکی
۸۵	۳۰۰	سطحزیان درشت خوراکی
۱۹۰	۲۸۰	سطحزیان ریز خوراکی
۸۵	۱۸۰	ماهیان غیر معمول خوراکی
		(کفزی و سطحزی)
۱۰۰۰	۸۰۰۰	ماهیان مزوپلاژیک
۱۴۶۰	۹۱۷۰	جمع کل

مأخذ: مجموعه مقالات شیلات و سازمان خواربار جهانی، ۱۳۷۱.

گونه‌های ماهی در آبهای جنوبی کشور به سه دسته و ۱۶ نوع تقسیم می‌شود. دسته‌های ماهیان آبهای جنوبی عبارت است از:

- ماهیهای پلاژیک، مزوپلاژیک و دیرسال.

- انواع ماهیان پلاژیک عبارت است از: ساردین، شیرماهی، قباد، گیش ماهیان، کفال

ماهیان، صبور، خارو، حلواسفید، حلوا سیاه، تون ماهیان.

- ماهیان مزوپلاژیک، ماهیان ریز را تشکیل می‌دهد.

- آبزیان دیرسال از دو نوع ماهیان کفزی و میگو تشکیل شده که دارای ارزش اقتصادی

زیادی است.

مهمترین ماهیان دیرسال عبارت است از: شوریده، شانک، سنگسر، زمین کن، کریشو،

هامور و کفشک تیزدندان و از همه مهمتر و با اهمیت تر میگو.

در بین مهمترین ماهیان آبهای جنوب کشور ماهی ماهور به وزن ۳۰۰ کیلوگرم می‌رسد و

بعد از آن شیرماهی با حداکثر وزن ۴۰ کیلوگرم و میش ماهی ۳۰ کیلوگرم قرار دارد. کوچکترین

ماهی با حداکثر وزن ۱/۵ کیلوگرم حلواسفید، شوریده و قباد است.

جدول شماره ۳، نوع ماهی، حداقل و حداکثر وزن آنها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳. ماهیان آبهای جنوب به تفکیک وزن

(کیلوگرم)

نوع ماهی	حداقل وزن	حداکثر وزن
حلواسفید	۰/۲	۱/۵
شوریده	۰/۲	۱/۵
قباد	۰/۲	۱/۵
سنگسر	۰/۲	۲/۵
شانک	۰/۲	۳
کفشک	۰/۲	۳
بیاح	۰/۳	۴
سببنی	۰/۵	۶
سوخو	۰/۲	۶
مقدا	۰/۲	۶
میش	۰/۵	۳۰
شیر	۰/۲	۴۰
سوکلا	۰/۲	۴۰
هامور	۰/۲	۳۰۰

مأخذ: بررسی وضعیت اقتصادی کشاورزی ایران،

عبدالحسین زاده، سال ۱۳۶۵، ص ۱۲۹.

در مورد ماهی ساردین که به فراوانی در آبهای جنوبی ایران وجود دارد، می باید گفت که بخش عظیمی از ذخایر آبزیان خلیج فارس و دریای عمان را تشکیل می دهد. به طوری که نیمی از ذخایر آبزی ایران از آبهای خلیج فارس و دریای عمان است.

ولی متأسفانه این نوع ماهی زیاد مورد سلیقه و پسند مردم نیست، بنابراین میزان صید آن نسبت به ذخایر بسیار کم است و بیشترین مقدار صید به صورت کنسرو توسط شیلات به بازار عرضه می شود.

لازم به ذکر است که این ماهی مخصوص کنسرو آن در دیگر کشورهای جهان خریدارانی دارد که بایک برنامه ریزی درست در جهت صادرات می توان ارز قابل توجهی به دست آورد.

درآمدی بر جایگاه ...

در ضمن میگوی آبهای جنوبی ایران از بهترین انواع میگو در جهان است که طرفداران زیادی دارد به طوری که قیمت یک کیلو میگو در بازارهای جهانی با قیمت یک بشکه نفت برابری می‌کند. گرچه در سالهای اخیر ایران اقدام به صادرات میگو کرده ولی هنوز سهم بسزایی در بازارهای جهانی ندارد.

کل صید ماهی از آبهای جنوبی در سال ۱۳۷۴ حدود ۲۶۵۰۰۰ تن بوده است.

۳.۱.۴. شاغلان در بخش صیادی

تعداد صیادان در سال ۱۳۷۰ در آبهای جنوبی بالغ بر ۵۴۶۶۲ نفر بوده‌اند. از این تعداد حدود ۲۰۰۰ نفر در ارتباط با شناورهای بزرگ صیادی و مابقی در شناورهای چوبی یا فایبرگلاس در آبهای ساحلی فعال بودند.

کارکنان سایر زمینه‌های وابسته چون صنایع مرتبط با فعالیتهای میگو و خدمات پشتیبانی شیلات اعم از کارکنان کارخانجات یخساز، توربافی، ساخت شناور، مراکز عمل‌آوری، حمل‌ونقل، فروش خدمات چنپی و نیز کارکنان شیلات به ۱۶۰۰۰ نفر می‌رسد.

جدول شماره ۴، تعداد صیادان را به تفکیک استانهای ساحلی جنوب کشور در سال ۱۳۷۰

نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴. تعداد صیادان استانهای ساحلی جنوب کشور (سال ۱۳۷۰)

استان	تعداد (نفر)
خوزستان	۷۰۵۲
هرمزگان	۱۴۹۸۰
بوشهر	۲۵۷۳۰
سیستان و بلوچستان	۶۹۰۰
جمع کل	۵۴۶۶۲

مأخذ: معاونت طرح و برنامه، سال ۱۳۷۰،
فعالیتهای عمده شیلات ایران در سال ۱۳۷۰.

۴.۱.۴. روشهای صید

روشهای صید در آبهای جنوبی ایران به صورت سنتی و مدرن انجام می شود. انتخاب روش با توجه به نوع شناور، فرهنگ و خصوصیات آبزیان رواج یافته که مهمترین آن عبارت است از: روش صید با تورهای ترال و تورهای گوشگیر. دیگر روشهای صیادی مانند: صید با گرگور، تورهای کشتی ساحلی و تورهای ثابت ساحلی نیز در آبهای جنوب معمول است. در سالهای اخیر روش صید جدیدی برای توسعه بهره برداری ذخایر سطحی توسط شیلات رایج شد مانند: صید با تورپرس ساین برای صید ماهیان تون و صید بالانگ لاین برای صید ماهی کوسه و ... توسط کشتیهای فلزی صنعتی.

در ضمن تعداد شناورهای صیادی در آبهای جنوب ۵۸۶۱ فروند در سال ۱۳۷۰ بوده که جنس آن یا از چوب و فایبرگلاس و مجهز به موتور، وسایل مخابراتی و وسایل ماهی یاب و یا به صورت صنعتی (فلزی) که فولادی است و حدود ۲ درصد شناورهای صیادی در کشور را تشکیل می دهد. [۱۰]

جدول شماره ۵ تعداد شناورهای صیادی آبهای سواحل جنوب را در سال ۱۳۷۰ نشان می دهد.

جدول شماره ۵. تعداد شناورهای صیادی فعال در آبهای سواحل جنوب کشور (سال ۱۳۷۰) به تفکیک استانی

استان	شناورهای صنعتی (فلزی)	لنج	قایق	جمع کل
سیستان و بلوچستان	-	۵۱۶	۴۵۶	۹۷۲
هرمزگان	-	۶۲۶	۱۲۱۰	۱۹۳۶
بوشهر	۹۲	۱۱۸۷	۱۱۱۲	۲۳۹۱
خوزستان	۲۴	۲۴۰	۳۹۸	۶۶۲
جمع کل	۱۱۶	۲۵۶۹	۳۱۷۶	۵۸۶۱

مأخذ: معاونت طرح و برنامه شیلات ایران، سال ۱۳۷۱.

درآمدی بر جایگاه ...

در مورد شناورهای صیادی صنعتی می توان گفت که این ناوگان شامل شناورهای تحت پوشش شیلات و کشتیهای بخش خصوصی و طرف قرارداد خارجی است که تعدادی از آن در آبهای دوردست به صید ماهی اشتغال دارد.

از مشکلات صید در آبهای جنوب می توان کمبود ابزار و لوازم صید و قدیمی بودن کشتیهای سنتی صیادی در منطقه نام برد.

۲.۴. وضعیت صید و صیادی در آبهای شمالی

۱.۲.۴. وضعیت جغرافیایی

دریای مازندران در حقیقت دریاچه است، لیکن به لحاظ وسعت زیاد بزرگترین دریاچه جهان به شمار می آید. دارای ۴۳۸ هزار کیلومتر مربع مساحت است و در دهه گذشته به وسیله حفر کانالی توسط رودخانه ولگا - دن به آبهای آزاد بین المللی وصل شد. طول این دریا ۱۲۰۵ و پهنای آن ۵۵۴ کیلومتر برآورده شده است. حجم آب دریای مازندران بالغ بر ۷۹/۳ هزار کیلومتر مکعب و طول سواحل آن ۶۳۷۹ کیلومتر است که سهم کشور ما از آستارا تا خلیج حسینقلی بالغ بر ۶۵۷ کیلومتر است. از طریق این دریا ایران با روسیه و ۳ کشور دیگر تازه استقلال یافته شوروی سابق از منابع آبی آن به طور مشترک استفاده می کنند.

سهم رودخانه های ایران در تغذیه آب دریای مازندران تنها ۵ درصد است. صید و صیادی در آبهای دریای مازندران گرچه محدود است ولی به علت داشتن ماهیان تجاری از ارزش اقتصادی بسیاری بالایی برخوردار است.

۲.۲.۴. میزان ذخایر ماهی

طبق یک بررسی که در دهه گذشته انجام شده حداکثر ذخایر ماهی این دریا نزدیک به ۱۰۰ هزار تن است.

اهمیت صید و صیادی از لحاظ اقتصادی در دریای مازندران به علت وجود تاسماهیان یا ماهیان خاویاری است که شهرت و تقاضای جهانی دارد. از طرفی کیلکا و گروه دیگری از ماهیان

استخوانی نیز بخشهای اصلی منابع آبی این دریا را تشکیل می‌دهد.

ذخایر ماهیان خاویاری به علت کنترل و صید و رهاسازی میلیونها بچه‌ماهی حاصل از تکثیر مصنوعی به میزان قابل توجهی می‌رسد.

دریای مازندران دارای بیش از یکصد نوع ماهی مختلف است که فقط ۲۰ نوع آن صید شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد.

به طور اصولی ماهیان دریای شمال به ۲ گروه خاویاری و غیرخاویاری تقسیم می‌شود. انواع ماهیان غیرخاویاری عبارت است از: سفید، آزاد، کفال، کپور، کیلکا، اردک‌ماهی، شاه کولی، ریزه‌کولی، تاسماهی که فیل ماهی با ارزشترین ماهی خاویاری در خاویاردهی است و وزن متوسط خاویاردهی آن ۴۰ کیلوگرم است.

در جمع ماهیان خاویاری عمده‌ترین و پرارزشترین ماهیان دریای خزر را تشکیل می‌دهند و بدون شک گرانترین ماهیهای دنیاست. ماهیان خاویاری سواحل ایران مرغوبترین خاویار جهان را دارد. میانگین صید تاسماهیان از اوایل انقلاب تا سال ۱۳۷۰ سالانه ۲۰۶۰ تن بوده و نوسانات صید به طور معمول با توجه به شرایط و کیفیت تولیدمثل طبیعی و میزان رهاکردن بچه‌ماهی و قیمت خاویار در سال است.

میانگین تولید خاویار در این زمان سالانه ۲۹۲ تن بوده و ۵۱ صیدگاه نیز در سراسر نوار ساحلی دریای مازندران، مسئولیت صید و عمل‌آوری خاویار را به عهده دارد. در سال ۱۳۷۴ تولید خاویار ۱۵۱ تن بود.

میانگین صید ماهی کیلکا از سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۰ برابر ۴۵۷۶ تن بوده است. این میزان در سال ۱۳۷۴ به ۴۱۰۰۰ تن رسید. صید سایر ماهیان استخوانی نیز بستگی به تکثیر مصنوعی و کنترل مناطق طبیعی تخم‌ریزی دارد. میانگین صید در سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۰ سالانه ۷۷۵۰ تن و در سال ۱۳۷۰ کل صید این ماهیان در دریای خزر ۱۷۰۰۰ تن بوده است. [۱۲]

در سال ۱۳۷۴ کل ماهیان صید شده در این دریا به ۵۸۳۰۰۰ تن رسید.

لازم به ذکر است که به منظور سرعت بخشیدن در امر بازسازی ذخایر ارزشمند دریای مازندران سالانه تعداد ۶۶۰۸ هزار قطعه بچه‌ماهی خاویاری (آمار سال ۱۳۷۰)، ۱۵۶ میلیون

درآمدی بر جایگاه ...

قطعه بچه ماهی سفید و ۱۵۵ هزار قطعه بچه ماهی آزاد در آن رها می شود.

۳.۲.۴. شاغلان در بخش صیادی

طبق آمار شیلات ایران در سال ۱۳۷۰ تعداد ۱۴۱۵۰ نفر در آبهای ایرانی دریای خزر مشغول به صید انواع مختلف ماهیان تجاری بوده اند. این صیادان سالانه روی هم ۳۳ هزار تن ماهی صید کرده اند که میزان صید آنها حدود ۶۰۰ گرم از مصرف سرانه کشور را تأمین می کند. [۱۳]

در سالهای اخیر به علت درآمد بیشتر، عده ای از صیادان از جمله دام گسترها، بتدریج دریا را رها کرده و راهی بازار کار در بخشهای دیگر اقتصادی شده اند. جدول شماره ۶، تعداد صیادان ایرانی دریای خزر را نشان می دهد.

جدول شماره ۶، تعداد صیادان ایرانی در آبهای دریای مازندران به تفکیک نوع صید ماهی

نوع ماهی	تعداد صیادان (نفر)
تاسماهیان	۱۸۰۰
کیلکا	۲۵۰
سایر ماهیان استخوانی	۱۲۰۰۰
جمع کل	۱۴۱۵۰

مأخذ: معاونت طرح و برنامه شیلات ایران، سال ۱۳۷۰.

قبل از انقلاب صیادان مجبور بودند صید خود را به شیلات بفروشند. از بعد از انقلاب با آزاد شدن صید، تعاونیهای صیادی هم مجاز به فروش ماهیان خود در بازار شدند و شیلات هم عهده دار خرید ماهیان آنها شد تا در موقع کساد بازار ضرر و زیانی متوجه صیادان نشود. لازم به ذکر است که صید تاسماهیان (ماهیان خاویاری) تنها منحصر به شیلات است و هیچ صیاد بخش خصوصی مجاز به صید این گروه از ماهیان نیست.

۴.۲.۴. روشهای صید

روشهای صید به ویژه در مورد تاسماهیان توسط شیلات انجام می شود و دلیل آن حفظ ذخایر این ماهیان ارزشمند است. روش صید تاسماهیان به صورت دامهای گوشگیر برای صید کلیکا توسط تور و برای ماهیان استخوانی به وسیله پره های ساحلی یا دامهای گوشگیر انجام می شود.

بهره برداری از ذخایر ماهیان کلیکا توسط شرکت صید صنعتی و شرکتهای تعاونی صید ماهی کلیکا صورت می گیرد. گرچه تا سال ۱۳۷۲ میزان صید ماهی کلیکا ۴۰۰۰۰ تن در آخر برنامه بوده که البته این میزان می تواند تا ۱۰۰ هزار تن نیز افزایش یابد. [۱۴]

در سال ۱۳۷۰ تعداد ۲۰ فروند لنج چوبی و فایبرگلاس با میانگین سالانه ۶۰۰ تن ماهی کلیکا در دریای مازندران به صید اشتغال داشته اند و این تعداد در آخر برنامه اول می باید به ۴۰ فروند برسد.

۴. وضعیت صید و صیادی در آبهای داخلی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به منظور رشد اقتصادی و صنعتی و همچنین لزوم تغذیه جمعیت، رو به رشد کشور و کیفیت برتر پروتئین آبزیان در مقایسه با سایر گوشتها، توجه سیاستمداران در کشور متوجه آبزیان شد و بدین منظور توسعه و پرورش کارگاههای تکثیر و پرورش ماهی برای افزایش میزان این منابع پروتئینی مورد توجه و تشویق قرار گرفت.

با توجه به اهمیت پروتئینی آبزیان و نقش پرورش آنها در جهت ایجاد فرصتهای شغلی و وجود بیش از ۱/۵ میلیون هکتار دریاچه، سد، مرداب و ... که می تواند با حداقل سرمایه گذاری حداکثر بهره برداری مناسب داشته باشد، شرکت سهامی شیلات ایران اقدام به اجرای طرحی در راستای برنامه پنجساله اول در جهت تولید ۱۲۲۶۰۰ تن ماهی (۱۲۰ هزار تن کپور و ۲۶۰۰ تن قزل آلا) و ۱۰۰۰ تن میگوی پرورشی در آبهای داخلی کرد. در ضمن در سال ۱۳۷۴ حدود ۵۹ هزار تن ماهی از آبهای داخلی برداشت شد که این خود نشاندهنده موفقیت برنامه های توسعه شرکت شیلات است.

با توجه به وجود ۱۸۰۰ کیلومتر نوار ساحلی در استانهای جنوبی و هزاران هکتار اراضی

درآمدی بر جایگاه ...

مستعد پرورش میگو می توان به افزایش بهره‌وری آبزیان از آبهای داخلی اقدام کرد. تولید ماهیان پرورشی در سال ۱۳۶۴، ۴۷۵۳ تن و در سال ۱۳۶۹، ۴۵ هزار تن بوده است. [۱۵]

۵. وضعیت خطر زیستمحیطی آبهای مرزی و داخلی

یکی از عواملی که می‌تواند بهره‌برداری مناسب از آبزیان آبهای شمال، جنوب و داخلی کشور را تحت تأثیر قرار دهد و سبب نابودی آبزیان و بیماری مصرف‌کنندگان گوشت ماهی و افزایش هزینه دولت برای تصفیه آب خوراکی و ... شود، عامل آلودگی آبهاست. به طور اصولی زمانی که اکسیژن در آب کاهش یابد و زندگی میکروارگانیسمها و باکتریهای مفید به خطر افتد آن زمان می‌توان گفت که محیط آبی در معرض خطر جدی و نابودی قرار گرفته است.

عواملی که سبب نابودی آبزیان و آلودگی آبهای سواحل شمالی و جنوبی و نیز آبهای داخلی و رودخانه‌ها می‌شود عبارت است از:

- پسابهای شهری و صنعتی، نشت نفتکشها، روغن موتور، بهره‌برداری از منابع نفتی، کودشیمیایی و سموم دفع آفات نباتی.

وضعیت آلودگی آبهای کشور به شرح زیر است.

- آبهای شمالی کشور در دریای خزر از سالهای گذشته تاکنون آبزیان را در معرض خطر جدی قرار داده است. بالا آمدن آب سطح دریا، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع آن، سرازیر شدن پسابهای شهری و صنعتی بویژه پسابهای تأسیسات نفتی کشور همسایه، آذربایجان، ضایعات سمی از طریق کارخانه‌ها و مؤسسات صنعتی و پسابهای شهری کشورهای مجاور دریای خزر، دامنه آلودگی بسیار وسیعی را در این دریا فراهم کرده که نابودی بزرگترین دریاچه جهان که از نظر تأمین پروتئین، اقتصادی و اکولوژی دارای اهمیت بسیار زیادی است را به دنبال دارد.

- آبهای جنوبی کشور در خلیج فارس و دریای عمان نیز تحت تأثیر پسابهای نفتی است بویژه در جنگهای تحمیلی خلیج فارس، موجودات ریز و ذره‌بینی و باکتریها و خزهای دریایی که خوراک ماهیان بود از بین رفت و این آلودگی هنوز هم توسط نفتکشها و کشتیها با خالی کردن روغنهای زاید در این آبها ادامه دارد.

- آبهای داخلی کشور و رودخانه‌ها تحت تأثیر نفوذ کودشیمیایی و سموم به رودخانه‌ها و ریختن آن به دریاچه‌های آب شیرین قرار دارند که باعث نابودی اکوسیستم محیط شده، به نحوی که در سال ۱۳۷۴ دریاچه هامون که از دریاچه‌های آب شیرین است با نابودی هزاران ماهی و پرندگان مهاجر روبه‌رو شد. همچنین مشاغل غیرقانونی و ساخت و سازهای غیرمجاز در اطراف رودخانه کرج باعث آلودگی آبهای سدکرج شد که خود سبب نابودی محیط زیست و شیوع بیماری بین مردم و نیز سبب افزایش هزینه‌های دولت در امر تصفیه آب شهر تهران شد.

۶. جمع‌بندی و پیشنهادها

از سالهای قبل و بعد از انقلاب تاکنون اقتصاد ایران همواره متکی بر صادرات نفت بوده و صنعت صیادی از لحاظ اقتصادی یا تأمین پروتئین مورد نیاز کشور، قبل از انقلاب کمتر مورد توجه رژیم قرار می‌گرفت. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی فعالیتهای صیادی و بهره‌برداری بهینه از آبزیان آبهای جنوب، شمال و داخل کشور از جهت جنبه‌های تأمین پروتئین و ابعاد اقتصادی - اجتماعی و بویژه به منظور رهایی از اقتصاد تک محصولی نفت مورد توجه قرار گرفت و بتدریج نقش و جایگاه خود را در اقتصاد ملی ایران پیدا کرد. به دلیل افزایش جمعیت از سالهای گذشته تاکنون وضعیت دامداری و دامپروری کشور نتوانسته پاسخگوی تأمین پروتئین مورد نیاز مردم باشد و این امر دولت را وادار به واردات گوشت قرمز از خارج می‌کند. بنابراین در برنامه‌های پنجساله اول و دوم توسعه سعی بر توسعه و پرورش آبزیان در کشور به عنوان گزینه مهمی در رفع کمبود مواد گوشتی کشور مطرح شد. به علاوه به لحاظ ارزآوری صنعت صیادی در آبهای جنوبی و شمالی و توسعه فعالیتهای اشتغالزایی، دولت اقدام به سرمایه‌گذاری در توسعه این زیر بخش کرد.

اگرچه طی دهه گذشته سرمایه‌گذاری در زمینه توسعه صنعت صیادی از رشد قابل توجهی برخوردار بوده، ولی این سرمایه‌گذارها نتوانسته به افزایش رشد دلخواه در این صنعت کمک کند تا از امکانات بالفعل و بالقوه این بخش با توجه به وجود شرایط اقلیمی مناسب برای پرورش آبزیان و وجود ذخایر بعضی از آبزیان بهره‌وری بهینه صورت پذیرد. البته استفاده نکردن مناسب از این امکانات علل مختلفی داشته که مهمترین آنها به این شرح است:

درآمدی بر جایگاه ...

- نبودن برنامه‌های درازمدت و جامع توسعه که به رشد هماهنگ تمام زمینه‌ها اعم از ارزیابی ذخایر، ایجاد و گسترش زیربناها، توسعه صنایع ساخت ابزار آلات صید، آموزش نیروی انسانی، کمبود کشتیهای بزرگ صیادی، کمبود تکنولوژی صید و صنعت بازاریابی و حمل و نقل؛

- بالا بردن هزینه تولید به علت وجود صید سنتی؛

- کمبود تقاضا برای گوشت ماهی در الگوی تغذیه؛

- نبود صنایع تبدیلی برای استفاده و تبدیل ماهی به فراورده‌های دیگر در بنادر صیادی

که این عامل سبب شده ایران به میزان بسیار کمی از منابع دریایی خود استفاده کند و بدین لحاظ مصرف سرانه ماهی در کشور بسیار کمتر از حد متوسط مصرف سرانه جهانی است. بدین منظور گسترش فراورده‌های صنایع غذایی و تهیه فراورده‌های مناسب برای تغذیه مردم ایران با افزایش تبلیغات ضروری است، تا بدین وسیله با رشد مصرف سرانه ماهی در ایران بتوان آن را به عنوان جایگزین در مقابل واردات گوشت قرمز و جلوگیری از خروج ارز قرار داد.

از دیگر مشکلاتی که در بهره‌برداری از ذخایر آبی طی سالهای گذشته با آن روبه‌رو هستیم آلودگی آبهای شمالی، جنوبی و داخلی است که این آلودگیها توسط پسابهای شهری، صنعتی، نشت نفتکشها، مواد شیمیایی، کودشیمیایی، سموم دفع آفات و زیادهای شهری به وجود می‌آید. این عوامل آثار سوء و زیانباری بر حیات آبیان و اکوسیستم آبهای ساحلی ایران و دریاچه‌های داخلی کشور دارد، لذا برای بهره‌برداری از منابع آبی آبهای کشور و حفاظت از ذخایر آن و نیز حفظ و جلوگیری از آلودگی آنها پیشنهادهایی بدین شرح ارائه می‌شود.

۱. افزایش امکانات بازاریابی و صنایع تبدیلی برای تهیه فراورده‌های مختلف از ماهی؛

۲. بالا بردن توان مدیریت بر ذخایر و حفاظت از منابع و ذخایر کشور؛

۳. افزایش توان بنادر صیادی و دیگر امکانات زیربنایی در مناطق صیادی؛

۴. افزایش توان آموزشی و ترویج صیادان؛

۵. بالا بردن مصرف سرانه ماهی در کشور با اصلاح سیستم توزیع و بازاریابی؛

۶. افزایش سرمایه‌گذاری بخش دولتی در زیرساختهای آن و تشویق بخش خصوصی در

امر تولید و انتقال تکنولوژی بویژه در امر تولید میگو و خاویار و دیگر محصولات دریایی؛

۷. استفاده بهینه از سهم میزان ذخایر آبیان کشور از راه افزایش ناوگان صیادی صنعتی؛
۸. ایجاد تعاونیهای صیادی در امر حمایت از ماهیگیران و کنترل حفاظت و بهره‌برداری از منابع؛
۹. توسعه صنایع نگهداری و بسته‌بندی ماهی و میگو توسط بخش خصوصی در مناطق محروم و اجازه صادرات به آنها در کمک به ارزش افزوده در منطقه؛
۱۰. کمک مالی به صیادان سنتی و محلی برای تعمیر صنایع لنج و قایقهای آنها و همچنین امکان ورود صیادان جوان به حرفه صیادی؛
۱۱. افزایش پرورش بچه‌ماهی و رهاسازی ماهیان در آبهای داخلی و شمالی کشور و توسعه صید میگو؛
۱۲. ایجاد سیاستها و طرحهای ملی و منطقه‌ای برای کنترل آلودگی آبها؛
۱۳. ممنوع کردن صید کشتیهای بزرگ در نزدیکی آبهای ساحلی که بر صید صیادان سنتی اثر گذاشته و سبب کاهش آبیان در مناطق ساحلی می‌شود.
۱۴. تأسیس کارخانه‌های ساخت وسایل صیادی برای کاهش هزینه واسطه‌ای از خارج کشور؛
۱۵. فراهم کردن امکانات برای ایجاد کارخانه‌های آرد ماهی توسط بخش خصوصی که از ماهیان غیرخوراکی برای تأمین خوراک دام استفاده می‌کنند؛
۱۶. تدوین قانونی طرحی از طرف مجلس شورای اسلامی برای حفاظت از آبهای داخلی کشور در امر آلودگی؛
۱۷. ایجاد کمیسیونهایی با کشورهای همسایه برای جلوگیری از آلودگی آبهای ساحلی و بهره‌برداری از آبیان؛
۱۸. به علت طولانی بودن سواحل جنوبی و آبهای شمال، ضرورت دارد که علاوه بر شیلات شرکتهای تعاونی صیادان هم در امر کنترل بهره‌برداری و حفاظت از آنها همکاری کرده و تخلفات کشتیها را به شیلات اعلام کنند؛
۱۹. توسعه تحقیقات و آموزش و امکان استفاده از تجربیات کشورهای همسایه شمالی در

درآمدی بر جایگاه ...

رابطه با مسائل مختلف شیلات و آبریزان (صنعت صیادی و صنایع تبدیلی وابسته به آن)؛
۲۰. استفاده و بهره‌برداری از آبریزان آبهای داخلی به تناسب میزان منابع.

منابع

۱. موضوعات مطرح شده و مصوبات نوزدهمین اجلاس ماهیگیری جهان در رم ۱۹۹۱، شرکت سهامی شیلات ایران.
۲. بررسی وضعیت اقتصاد کشاورزی ایران، اکبر عبدالمحسین‌زاده، سال ۱۳۶۵.
۳. همان، ص ۱۲۷.
۴. همان، ص ۱۲۷.
۵. وزارت جهادسازندگی، شرکت سهامی شیلات ایران، سال ۱۳۷۱، (معاونت طرح و برنامه شیلات).
۶. معاونت طرح و برنامه شیلات ایران، سال ۱۳۷۳.
۷. همان، ص ۲۸.
۸. گزارش اقتصادی سال ۱۳۷۴، دفتر اقتصاد کلان سازمان برنامه و بودجه، اسفند ۱۳۷۵.
۹. گزارش معاونت طرح و برنامه شیلات ایران سال ۱۳۷۱.
۱۰. همان.
۱۱. کمیسیون عالی بهره‌برداری، ماهیان خاویاری، معاونت تولید و بهره‌برداری، سال ۱۳۷۰، ص ۱۳۳.
۱۲. کمیسیون مقدماتی بهره‌برداری از ذخایر ماهی کیلکا، معاونت طرح و برنامه شیلات، سال ۱۳۷۱، ص ۸۱.
۱۳. معاونت طرح و برنامه، سال ۱۳۷۰، فعالیتهای عمده شیلات ایران در سال ۱۳۷۰ و برنامه‌های سال ۱۳۷۱.
۱۴. کمیسیون مقدماتی بهره‌برداری از ذخایر ماهی کیلکا، معاونت طرح و برنامه شیلات، سال ۱۳۷۱، ص ۸۱.
۱۵. مجموعه مقالات هفتمین اجلاس کمیته توسعه و مدیریت منابع آبریزان، خلیج فارس و دریای عمان، سال ۱۳۷۱، ص ۴۰.

ثرويشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انسانی